

O NAJSTAREJSEM NAPISU IZ EMONE

JARO SASEL

Odlomek gradbenega napisa AIJ 170a, datiran v pomlad leta 15 po n. št., je najstarejši pisani dokument iz Emone, dokument o obzidju, ki sta ga zasnovala cesarja *Augustus* in *Tiberius* in ki je več kot za 500 let določalo mestu urbanistično podobo, pa še danes ni brez vpliva nanjo. Po 65 letih proučevanja in dopolnjevanja njegovega besedila — najden je bil leta 1889 — je na mestu, dati kratek obračun o spomeniku ter očrtati njega historično problematiko.

Prvo objavo napisa je podal A. Müllner, *MZK NF* 15, 1889, 272 n. 228b, Fig. 24, kjer se je omejil na reprodukcijo ohranjenega besedila, ki ga pa še ni dojel v vsej globini in pomembnosti. Kmalu nato, l. 1895, ga je privzel O. Hirschfeld v *CIL III* 10768. Na idejo, povezati 5. vrstico z emonskim obzidjem sicer ni prišel, je pa besedilo dopolnjeval epigrafsko že povsem zaključeno: [*Imp. Caes. divi f. Augustu[s pont. max.] | imp. XXI trib. pot. | XXXVII pate[r patriae] | et Ti. Caesar Aug[ust]i f. Aug[ustus] pont. max.] | [cos. II imp.] VI trib. potest. XV [? . . . .] | [. . . .] dederunt. Dopolnitev je rahlo nedosledna (2 *pot.* : 4 *potest.*), omembo konzulata v 2. vrstici je izpustil, ker bi bilo po njegovem mnenju zanjo premalo prostora. Dovolj pa se mu je zdelo prostora za omembo *pont. max.* koncem 3. vrstice. To službo je prejel Tiberij 10. marca l. 15 po n. št. V komentarju navaja Hirschfeld E.*

Sl. 1. Odlomek cesarskega — prejkone gradbenega — napisa (AIJ 170 b, shranjen v Narodnem muzeju, Ljubljana), najdenega v emonski insuli IV na Mirju. Od besedila je ugotovljivo le naslednje: - | | - C|aesar - | | | - po|nt(ife)x max(imus) - | | m|-|.

Bormannovo ustno opozorilo na slično zasnovani gradbeni napis ariminskega mostu *CIL XI 367 = ILS 113 Imp. Ca[e]sar divi f. Augustus pontifex maxim. cos. XIII imp. XX tribunic. potest. XXXVII p. p., | Ti. Caesar divi Augusti f. divi Iuli n. August. pontif. maxim. cos. IIII imp. VIII trib. potest. XXII dedere*, kjer je Augustova titulatura podana po stanju ob njegovi smrti, Tiberijeve pa iz l. 21. Tedaj je namreč bila gradnja mostu po Bormannovem mnenju dokončana. Dalje opozarja Hirschfeld na možnost dopolnitve konca 4. vrstice *p(ater) p(atriciae)*, češ da bi v Emoni ne bili takoj izvedeli za Tiberijevo odklonitev tega naslova,¹ in kaže s tem ter predvsem s privzemom Tiberijevega pontifikata v besedilo, da datira spomenik v l. 15 po n. št., čeprav se za dopolnitev tribunicijske oblasti ne more prav odločiti.

Ob pripravljalnih delih za publikacijo *Römische Strassen und Befestigungen in Krain* (Wien 1899) je vzel napis v pretres tudi A. v. Premerstein in že dokaj razločno domneval to — *MZK NF* 25, 1899, 95 — kar sta kmalu nato skupaj s S. Rutarjem zapisala v omenjenem delu, p. 10, da je namreč odlomek gradbeni napis emonskega obzidja; cf. tudi *CIL III* p. 2328²⁶. Premerstein-Rutarjeva dopolnitev teksta se od Hirschfeldove razlikuje le v treh točkah: 3 *et* izpuščata, prva pa dopolnjujeta *divi Augusti f.*; 4 število opravljenih konzulatur puščata prazno, ker se ne moreta odločiti med *II* in *III*; določno dopolnjujeta *murum et turres dederunt*. Dejstvo, da dopuščata možnost dopolnjevanja Tiberijeve tribunicijske oblasti od *XV* do *XVIII*,² pa kaže, da se v kronološke probleme napisa nista spuščala.

Kronološko opredelil je napis šele O. Cuntz o priliki, ko je W. Schmid odkril v območju insule IV na Mirju odlomek cesarskega napisa AIJ 170b. Že W. Schmid sam, *JfA VII* 1914, 196, je domneval, da spada odkriti kos vsebinsko nekako k staremu fragmentu AIJ 170a. O. Cuntz ib. p. 195 ss., je njegovo idejo prevzel in novo odkriti odlomek vključil v svoj risani poskus rekonstrukcije besedila, prepričan, da tvorita oba

AIJ = V. Hoffiller — B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien I*, Zagreb 1938. *CIL* = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berolini 1863 ss. *ILS* = H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berolini 1892—1914. *MZK* = *Mitteilungen der Zentralkommission für Erhaltung und Erforschung der Denkmäler*, Wien. *N* = *Kmetijsko-rokodelske novice*, Ljubljana.

fragmenta vsebinsko enoto, čemur je pritegnil tudi B. Saria, AIJ 170a in b. Izpeljava Cuntzeve časovne opredelitve napisa v mesec maj l. 15 po n. št. sloni na dejstvu, da omenja CIL II 4905-ILS 152, miljniki v Hispaniji,³ Tiberija kot *imp. VII* in hkrati še na dolžnosti *trib. pot. XVI*, ki jo je prejel 1. jul. 14 in je trajala do 31. jun. 15; medtem ko kaže obravnavani napis, da je bil še *imp. VI*, ko je prejel dolžnost *pont. max.*, to je, 10. marca l. 15. Torej je postal *imp. VII* med marcem in junijem l. 15.

Cuntzeva datacija je vsekakor dobro utemeljena⁴ in točna. Drugo vprašanje pa je, če fragmenta AIJ 170a in b res spadata skupaj. Schmid, Cuntz in Saria so to domnevo utemeljevali z argumentom, da je bilo enakih, na raznih mestih gradnje vzdanih napisnih plošč slej ko prej več, da so se oblikovno med seboj lahko razlikovale, ne pa tudi vsebinsko. Pri tem so poudarjali, da se fragmenta med seboj neznatno razlikujeta po velikosti črk. Toda razlike med odlomkoma so v resnici večje. Različna je tudi tvarina kamenine, profilacija roba, oblikovanje črk in pik. Vendar je domnevana razmnožitev gradbenega napisa teoretično možna in v epigrafiki večkrat izpričana. Toda pri poizkusu, da bi napis dopolnil oziroma izoblikoval tako, kot si ga je moral kamnosek na prazno ploščo, preden je začel klesati — seveda po merilu, ki ga je nakazoval ohranjeni fragment AIJ 170a in izhajajoč iz nedvomno fiksiiranih vrstic — se je pokazalo, da odlomka AIJ 170b nikamor ni mogoče vstaviti in ohraniti pri tem hkrati merilo in sorazmerje. Da je Cuntzu na slabi skici to uspelo, se je moral zahvaliti netočnemu in nesimetričnemu risanju, ki je že na prvi pogled opazno.⁵

S fragmentom AIJ 170b pridobi *Emona* le nov cesarski, prejkone gradbeni napis. Oblikovanje črk — kolikor bi se samo nanje bilo dovoljeno opreti — bi kazalo pri njem, da pripada oficialni klesarski tehniki iz sredine ali pa druge polovice 1. stol. (sl. 1). Fragment v tej redakciji teksta, kot jo podaja 170a, formalno ni mogel biti združen z njim, zato sem ga v risani rekonstrukciji izpustil. Vendar se s tem, da izločimo Schmidov fragment AIJ 170b, dopolnjevanje teksta ne izpremeni, čeprav smo odstranili zatrdno omembo *pont. max.* Da je bil pontifikat na napisu vendarle omenjen, kot so v ostalem predpostavljali vsi od Hirschfelda dalje, kaže analiza 4. vrstice, kjer je iz formalnih vzrokov nemogoče pogrešati črki *p. m.*, niti kaj drugega dostaviti. Poleg tega ne vidim prave možnosti, da bi mogel biti kamen postavljen v tistih treh mesecih l. 14, ki po Augustovi smrti za zidanje še preostajajo in ki so hkrati meseci upora panonskih legij,⁶ ne glede na to, da bi si bilo slovesno dokončanje gradnje obzidja v mesecih žalosti v imperiju težko zamisliti.

Kamnoseško verno obliko rekonstrukcije⁷ napisa AIJ 170a prinašam na sl. 2. Sprememba besedila je neznatna; v 1. in 4. vrstici je zaradi vrstične simetrije potrebno dopolnjevati *p. m.* in ne *pont. max.*,* v 5. vrstici pa tako dopolnitev narekuje prostor. Da je dopolnjevanje na mestno obzidje v tedanjem času edino možno, je skoraj nemogoče dvomiti, ker drugih zidanih gradenj, posebno v takem razmerju kot ga nakazuje monumentalnost napisa,⁸ ni bilo; pa

* K okrajšavi *p(ontifex) m(aximus)* cf. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris 1914 ter n. pr. AE 1951, 207 (Klavdij), dalje, napise na novcih itd.

Slika 2. Rekonstruiran gradbeni napis emonskega obzidja, ki je datiran v spomlad l. 15 po n. št. (CIL III 40768, add. p. 2528²⁰ = AIJ 170 a). Odlomek — shranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani — je bil najden na vzhodni strani današnjega Trga francoske revolucije. [*Imp(erator) Caesar divi f(ilius) | Augustu[s] p(ontifex) m(aximus) | | co(n)s(ul) XIII imp(erator) XXI trib(unitia) potest(ate) | XXXVII pate[r] patriae | | Tiberius) Caesar divi Au[gusti] f(ilius) Augu[stus] | | p(ontifex) m(aximus) co(n)s(ul) II imp(erator) | VI trib(unitia) potest(ate) XVI | | murum turresq(ue)dederunt.*

Kliše last Mestnega muzeja v Ljubljani. Risba: Z. Kores

tudi najdiščna lega odlomka — nedaleč od pristaniščnih vrat v Emoni — bi to odločilno podpirala.

A. Müllner, MZK NF 15, 1889, 272 Fig. 24 (Laibach), objavlja na shematičnem tločrtu emonskega obzidja in okolja s črko »b« zaznamovano najdišče obravnavanega napisa (AIJ 170a) s pripombo »Deutscher Platz«; vendar je točka »b« narisana na Gosposki ulici in sicer — aproksimativno prenešeno na današnjo situacijo — ob vzhodnem robu ceste med glavnim poslopjem SAZU ter Salendrovo ulico. Nasprotno, je točka »c« (najdišče AIJ 166) narisana na nekdanjem »Nemškem trgu«, danes Trgu Francoske revolucije, nosi pa pripombo »Herrengasse«. Obe črki sta torej zamenjani. Tiho korekturo je izvedel že B. Saria II. cc. Nedvomno je bil spomenik AIJ 166 najden, kot opozarja J. Mal, o priliki polaganja mestnega vodovoda v tem mestnem predelu, to je med leti 1888, ko je bilo delo sklenjeno (N p. 235) ter 1890, ko je bilo končano (N pp. 200, 214, 247). Ob isti priliki je moral biti izkopan tudi AIJ 170a. Najdišče odlomka emonskega gradbenega napisa je treba torej lokalizirati na tisto mesto v Müllnerjevem načrtu, kjer vrisuje črko »c«.

V toliko se da napis sam dopolniti. Drugo vprašanje pa je, kakšno je bilo ozadje in okolje, v katerem je delo, ki ga napis izpričuje, vzniknilo, saj se historičnih vprašanj v zvezi z njim še nihče ni dotikal, tako so se doslej vsi ukvarjali zgolj z dopolnjevanjem besedila. Zato naj služijo naslednje misli kot doprinos h gradivu za obsežnejši oris najzgodnejšega dogajanja v Emoni in njenem območju.

Emona v antični literaturi ni omenjena niti v toku operacij, ko je Oktavijan zasedal Dinarsko višavje in Posavje, niti — kar je presenetljivejše — ob času delmatsko-panonskega upora, čeprav je tedaj že obstajala kot rimska postojanka. To predpostavlja B. Saria, GMDS 20, 1939, 122, ko piše, da je prejkone okoli l. 13 pred n. št. postala vojaško taborišče. Vkljub nelatinskemu imenu, ki ga naselje nosi, in vkljub prazgodovinskim najdbam, ki so v njem odkrite, je *Emona* v nekem smislu vendarle šele rimska stvaritev; kajti prazgodovinske najdbe so v gostejši meri v njej izpričane le za obdobje starejše železne dobe, medtem ko so zelo sporadične za mlajšo železno dobo in šele nato, po tej cezuri, hipoma nastopijo številni rimski ostanki iz augustejskega obdobja. Rim je do kraja ocenil ekonomsko in strateško vlogo tega prostora. Točno časovno fiksiranje ustanovitve Emone

oziroma domnevanje njenega obstoja v tej ali drugi fazi augustejskega obdobja pa bi bilo na osnovi arheološkega materiala v tem trenutku težko zagovarjati. Saj niso še poznane analize stotine pridevkov v emonskih grobovih; izolirane novčene najdbe, ki iz Emone sicer obstajajo, so v tem pogledu brez pomena, dokler jih ne opazujemo kompleksno; stratigrafski podatki s tega vidika še niso vrednoteni. Pri današnjem stanju preiskovanja bi se dalo najprej dokazati le, da je nedvomno obstajala ob času delmatsko-panonskega upora. Saj bi tak dokaz nudilo že dejstvo, da sta August in Tiberij dala naselju obzidje, kar bi izpričevalo, da so obstajale med vladarjem in naseljenci že predhodne vezi. Te vezi bi se lahko bile spletle n. pr. prav v toku upora, ko so uporniki zasnovali čez *Nauportus* in *Tergeste* vpad v nezaščiteno Italijo.⁹ Tiberij je moral tedaj naglo odposlati XX. legijo¹⁰ z nalogo, da vzdrži na Kraških vratih do prihoda glavnine. Če bi predpostavili, recimo, da so v tem trenutku tukajšnji naseljenci — predvsem Italiki — izkazali Rimu kakršnokoli korist, jo je Tiberij vsekakor moral visoko vrednotiti.¹¹ Sicer pa je jasno, da bi bilo spričo stalne nevarnosti vpada upornih v Italijo vprav neverjetno, če bi bila ravno najkočljivejša pozicija v toku upora brez zasedbe, ne glede, da je hkrati lahko služila še kot etapna postaja za dovoz rezervnih enot in prateža iz Italije.¹² Če pa je bila v tistem času celo taborišče ujetnikov,¹³ je njen obstoj nedvomno dokazan in bi bilo s te strani jasno, da je morala imeti vojaško zasedbo. Omeniti pa je treba vsekakor še dejstvo, da so morale enote panonske vojske v območju Ljubljanske kotline nemudoma po uporu zgraditi ceste in mostove.¹⁴ Podobna dela je dal izvesti Tiberij tedaj v Bosni.¹⁵ Zakaj? Zato, ker je vprav *tok upora* pokazal strateško gospodarske slabosti obeh važnih in prehodnih ozemelj, če nimata dobrih transportnih možnosti.¹⁶ S temi argumenti bi bila torej oprta misel, da je — prvič — *Emona* kot rimska postojanka obstajala že v toku delmatsko-panonskega upora in — drugič — da je tedaj morala imeti vojaško zasedbo.

Kot je iz napisa razvidno, je bilo emonsko obzidje dograjeno spomladi l. 15 po n. št. Legija XV. *Apollinaris* se je po dosežanju sklepanju pojavila v Karnuntu nekako v prvih letih Tiberijeve vlade.¹⁷ Vendar kaže mnogo razlogov, da že preje. Kajti v času, ko je bil obravnavani napis redigiran, je v Emoni več ni bilo, ker bi postalo sicer troje stvari nerazložljivih. Prvič, da bi ob-

zidje zgradila, ne pa na gradbenem napisu tega kakorkoli označila. Drugič, da bi bila — komaj bi si bila zgradila emonsko taborišče — predstavljena v *Carnuntum* in se tam ponovno obzidala,¹⁸ da bi torej gradila dvoje taborišče zapored. Tretjič, so tako stilizirani napisi karakteristični za dela, ki služijo civilnim potrebam.¹⁹ Torej je upravičen in tudi logičen sklep, da obzidja ni zgradila vojska in torej bi teoretično bila legija lahko že takoj po uporu predstavljena iz Emone v *Carnuntum* za zaščito kočljive postojanke. Saj je bila strateška nujnost, da je bil *Carnuntum* vsaj takoj ko mogoče spet polno zaseden²⁰ — najverjetnejše, da z emonsko legijo, ki je v njem pozneje skozi pol stoletja neprekinjeno izpričana. In še to. *Manipuli* bi ob času Augustove smrti ne bili *Nauportum missi*,²¹ ampak nedvomno *Emonam*, če bi bila *Emona* tedaj še važna trdnjavska točka.

Našteta dejstva bi mimo navedenega govorila še v prid misli, da je nekdanje legijsko taborišče *Emona*, ki je služilo v toku upora prejkone tudi kot taborišče za ujetnike in kot etapna postaja, postalo *eo ipso* važno začasno tržišče sužnjev in siceršnjega vojaškega materiala; in — ko jo je posadka zapustila — da se je naravno preobraževalo v ugledno tržno naselje. Dejstvo, da je postojanka na pragu Italije že tako zgodaj lahko pogrešala legijsko zaščito, izpričuje, da sta August in Tiberij naseljenecem popolnoma zaupala in da nevarnosti — po zadušenem uporu — s te strani vobče nista več pričakovala.

OPOMBE

1. Suet. Tib. 26. 67. Tac. ann. 1,72. 2,87. — 2. trib. pot. XV sploh ne pride v poštev, ker se mu je iztekla že 30. jun. 1. 14. po n. št. — 3. Imp. Caesar divi Aug. f. Aug. cos. II | trib. potest. XVI | imp. VII pont. max. m. II. Imp. Caesar je prejkone netočno čitanje za Tib.

Caesar kot meni Hübner; cf. k temu ILS 151. — 4. Cuntzevo nedvomno identično argumentiranje, na katerega opozarja A. Stein, PIR² II 941 p. 225, in ki je izšlo v Korr. Bl. d. Gesch. Ver. 60, 1912, 412 ss., mi ni bilo dostopno. V zvezi s kronološkimi vprašanji, ki jih Cuntz v JfA rešuje, daje tudi kratek pregled dotedanjega dela na njih ter fiksira termine Augustove trib. pot. XXI in Germanikove 2. imperatorske aklamacije. — 5. L. c. fig. 6. — 6. Tac. ann. 1, 16 ss. — 7. Risala Kores Zalika, stud. archit. Brez najmanjšega dvoma točno dopolnjene črke so senčene, medtem ko je original fotografiran. Žal se je koncem 3. vrstice vrnila neljuba pomota, prva hasta srednjega u v besedi Augustus je na prelomu še opazna (to je vidno tudi na fotografiji), v risbi ni označena. — 8. Cuntz o. c. 196 računa velikost plošče 320 × 79 cm. V omembo obzidja niso dvomili niti S. Rutar, A. v. Premerstein, W. Schmid in O. Cuntz in tudi ne B. Saria l. c., čeprav je ta rahlo skeptičen, cf. tudi Laureae Aquincenses I 1958 (= Diss. Pann. II 10) 252. V studiji, ki jo pripravljam, bom pokazal, da sta pravzaprav ta napis in pa dejstvo, da je *Emona colonia*, elementa, ki se medsebojno podpirata. In s tem bo dokončno zavrnjen dvom, da bi se napis morda le ne nanašal na obzidje. Tudi sam sem se pri analizi dokaj časa nagibal k mnenju, da bi napis izpričeval most čez Ljubljnico. Z navedenim pa je to postalo neverjetno tudi brez ozira na dejstvo, da bi bil napis oziroma vsaj ohranjeni večji fragment prenešen po dokaj strmem bregu Ljubljnice navzgor in potem zvržen in da bi od zidanega mostu do danes ničesar ne ostalo, ko so se ohranili slej ko prej celo piloti lesenega mostička, cf. R. Ložar, GMDS 16, 1935, 127 ss. — 9. Vell. II 110, 4. — 10. Vell. II 112, 2. — 11. V tem je lahko delno tudi vzrok za gradnjo obzidja. — 12. Cf. Vell. II 111. Ta material se namreč ni dovažal preko Jadrana v Dalmacijo, ampak po kopnem v Panonijo. *Octavianus* je 40 let po prej — prišedši po morju — lahko začel zasedanje osrednjega Balkana iz Senja; na poti od Senja do Siska so ležala tudi glavna oporišča alpskih Japodov, tedaj najtrših in najbolj zagriženih rimskih nasprotnikov. Ni pa mogel te poti uporabiti v letih 6–9, ko je bil centralni del Bosne vrelišče upora, ko so bile vezi med Dalmacijo in Panonijo več kot problematične; medtem ko je bila pot iz Akvileje čez Kraška vrata relativno lahka, kratka in varna. Pa tudi logično je, da se je dovažal material iz severnoitalskih skladišč preko Emone v Tiberijev glavni štab, Siscijo, in se že spotoma razdeljeval na *hiberna* in druge postojanke. — 13. Tako interpretirajo napis CIL III 3224 iz območja Sirmija, [ ] cemaes Licca[ ] | f. Amantinus hol[ ] | sef annorum dec[e]m gente Undius | centuria secun[ ] da in flumen per | it Hemonam posu | ere Liccaus pate | r Loricus et Lica | ios cognati, C. Patsch, RE s. v. Emona; W. Schmid, JfA VII 1914, 64; B. Saria. — 14. Tac. ann. 1, 16. — 15. CIL III p. 407 in n. 3198-3201, 10156 s. Ballif-Patsch, Römische Strassen in BH, Wien 1895, 55 s. Bauer, AEM XVII 1894, 143 s. M. Abramčič, VAHD 49, 1926-27, 139-153. — 16. J. Šašel, Ziva antika 3, 1953, 263 s. — 17. Lit. navaja n. pr. B. Saria, GMDS 20, 1939, 126 op. 69. Cf. tudi E. Swoboda, Carnuntum² 1953, 194 s. op. 27. — 18. E. Swoboda ib. — 19. CIL III 2907 = ILS 5356 (Iader), CIL III 3117 (Rab), Inscr. It. X 4, n. 20 in 21 (Tergeste), CIL XI 6219 (Fanum Fortunae), CIL XII 3151 (Nemausus) itd. — 20. Čeprav je sklenil nedvomno ugoden dogovor z Maroboduom, se Tiberij nanj ni mogel zanesti — cf. Tac. ann. 2, 45; Gardthausen, Augustus 1/3, 1170; Šašel o. c. — ker bi stavljal preveč na kocko. Ritterling, RE XII 1749 stavlja ustanovitev taborišča v Karnuntu celo na pričetek našega letoštetja, kar je bolj logično, dasi še ne dokazano, kot opozarjata B. Saria l. c. in E. Swoboda l. c. — 21. Tac. ann. 1, 16, ob itinera et pontes et alios usus.

